

Vergaderjaar 2017–2018

33 694

Internationale Veiligheidsstrategie

34 919

Defensienota

V¹

VERSLAG VAN EEN MONDELING OVERLEG

Vastgesteld 24 mei 2018

De vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking² heeft op 15 mei 2018 overleg gevoerd met Minister Blok van Buitenlandse Zaken en Minister Bijleveld van Defensie over:

- **de brief van de Minister van Buitenlandse Zaken inzake «Wereldwijd voor een veilig Nederland» – Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie 2018–2022 (EK 33 694, U);**
- **bijlage 1 Wereldwijd voor een veilig Nederland;**
- **bijlage 2 Wereldwijd voor een veilig Nederland;**
- **de brief van de Minister van Defensie inzake Defensienota 2018 (EK 34 919, A);**
- **de Defensienota 2018.**

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking,
Vlietstra

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking,
Van Luijk

¹ Letter V heeft alleen betrekking op 33 694.

² Samenstelling:

Kox (SP) (*vicevoorzitter*), Ten Hoeve (OSF), Van Kappen (VVD), Kuiper (CU), Schaap (VVD) (*vicevoorzitter*), Strik (GL), Knip (VVD), Faber-van de Klashorst (PVV), De Graaf (D66), De Grave (VVD), Martens (CDA), Postema (PvdA) Vlietstra (PvdA) (*voorzitter*), Lokin-Sassen (CDA), Van Apeldoorn (SP), Dercksen (PVV), D.J.H. van Dijk (SGP), Knapen (CDA), Lintmeijer (GL), Van Rij (CDA), Schaper (D66), Stienen (D66), Teunissen (PvdD), Overbeek (SP), Sini (PvdA), Baay-Timmerman (50PLUS), Aardema (PVV)

Voorzitter: Vlietstra
Griffier: Van Luijk

Aanwezig zijn zeventien leden der Kamer, te weten:

Aardema, Van Apeldoorn, Peter Dijk, Faber-van de Klashorst, Ten Hoeve, Van Kappen, Knapen, Knip, Kox, Kuiper, Lintmeijer, Overbeek, Postema, Schaap, Schaper, Stienen en Vlietstra,

en de heer Blok, Minister van Buitenlandse Zaken, en mevrouw Bijleveld, Minister van Defensie.

Aanvang 14.35 uur.

De **voorzitter**: Hartelijk welkom bij dit mondeling overleg. Wij waren vanmiddag in de commissievergadering even bang dat het hier in deze zaal een te formele opstelling zou worden. Ik zag de Minister van Defensie ook al kijken toen ze binnenkwam: goh, een mondeling overleg in de plenaire zaal? Desalniettemin hebben we afgesproken dat we het gaan uitproberen. Bevalt het niet, dan doen we het de volgende keer weer in een andere ruimte.

Hartelijk welkom aan de Minister van Defensie. De stoel van de Minister van Buitenlandse Zaken is op dit moment nog leeg. Hij is in de Tweede Kamer om bij het vragenuur een aantal vragen te beantwoorden, maar ik hoorde daarnet dat dat waarschijnlijk er niet toe zal leiden dat hij heel veel later hier aanwezig zal zijn. En we hebben afgesproken om nadat alle vragen gesteld zijn, even vijf minuten te schorsen zodat de Minister van Buitenlandse Zaken even bijgepraat kan worden, om daarna over te gaan tot de beantwoording.

De commissie BDO heeft aanleiding gevonden om een mondeling overleg te houden met deze beide Ministers over het geïntegreerde buitenland- en veiligheidsbeleid en daaraan gekoppeld ook de Defensienota en het Defensiebeleid. Een aantal punten is van tevoren geïnventariseerd, maar dat laat onverlet dat er hier natuurlijk de gelegenheid is om daar nog punten aan toe te voegen.

Ik stel mij voor dat elke fractie de gelegenheid krijgt om maximaal vijf minuten vragen te formuleren. Als alle fracties hun vijf minuten benut hebben, schorsen we even heel kort. Daarna geef ik graag het woord aan de beide bewindslieden om de vragen te beantwoorden. Van de lengte van de beantwoording is het afhankelijk of er nog een mogelijkheid is om een vragenronde in de tweede termijn te houden. Dat zien we in de loop van de middag wel. In ieder geval zijn we om 16.30 uur klaar met dit overleg in deze zaal. Dat voorafgaand.

Ik begin met het woord te geven aan de grootste fractie in deze senaat. Daarna houd ik die volgorde aan, dan weet u precies wanneer u aan de beurt bent. Ik geef graag het woord aan de fractie van de VVD.

De heer **Van Kappen** (VVD): Dank u voorzitter. Ik neem aan dat ik de vragen voor de Minister van Buitenlandse Zaken gewoon kan stellen?

De **voorzitter**: Ja, die kunnen gewoon gesteld worden en die worden genoteerd en straks ingefluisterd.

De heer **Van Kappen** (VVD): Ja, ik wilde proberen om het te houden bij de grote lijnen. Een van de dingen waar wij in de VVD ons erg zorgen over maken, is het feit dat we op dit moment leven in een periode waarin macht schuift, zowel op mondiaal niveau als op regionaal niveau. Dat zijn altijd tijden waarin je ontzettend moet oppassen.

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben we wat een «op regels gebaseerde wereldorde» heet gecreëerd, de rule-based world order. Een

van de effecten van de verschuiving van macht is dat deze wereldorde in toenemende mate onder druk staat. Daar maken we ons best zorgen over. Als we daar nog invloed op willen hebben, dan zullen we als Europa toch moeten proberen om daar enige invloed op te krijgen. Mijn vraag aan de Minister is eigenlijk of hij dat ook zo ziet. Staat ook volgens hem de rule-based world order onder druk? En wat is de koers die Nederland daarin vaart?

In het verlengde daarvan ligt eigenlijk een vraag die ik heb over het optreden van mijnheer Trump en het feit dat hij de deal met Iran heeft opgezegd. Dat is allemaal mooi en aardig, maar dat kan betekenen dat Europa wél wil proberen om de handel met Iran door te zetten, of in ieder geval door te gaan met de deal, en mijnheer Trump de Patriot Act of zoiets op ons loslaat. Daardoor kunnen Europese bedrijven die handeldrijven met Iran of zakendoen met Iran, aan banden worden gelegd of hierdoor getroffen worden. Als dat dit zou betekenen, dan komen we in een situatie terecht waarin de Verenigde Staten wel de deal hebben opgezegd met Iran, maar bij proxy eigenlijk ook de Europese Unie wordt gedwongen om dat te doen. Daar houd ik niet zo van en daar houden we in mijn fractie niet zo van, want dat betekent dat je dus in feite gegijzeld wordt door de Verenigde Staten. Nou, wij hechten grote waarde aan de trans-Atlantische band, maar dit gaat ons te ver. Het kan niet zo zijn dat Europa op een gegeven moment gegijzeld wordt door ene meneer Trump. Wat is de positie van de Minister van Buitenlandse Zaken? Hoe gaat hij daarmee om? Dat zal in Europees verband moeten. Hoe ziet hij dat?

Kort geleden zijn we met de NATO Parlementaire Assemblee in Batumi, Georgië geweest. Ik wist wel dat er van alles aan de hand was in de Black Sea Region, maar niet dat het zo ernstig was. Ik ben daar eigenlijk van geschrokken, en ik niet alleen. Daar speelt dus echt van alles. De kans dat in dat hele verhaal van die schuivende wereldpanelen een nieuwe brandhaard aan het ontstaan is, is levensgroot. Daar zitten allerlei kanten aan die Buitenlandse Zaken raken. Hoe opereren wij daarin? Hoe gaan wij om met een land als Georgië, dat klem zit in die regio, dat zegt dat het toch een lichtpunt aan het einde van de tunnel nodig heeft en dat het ooit nog eens bij de Europese Unie moet komen? Gaan we dat doen? Gaan we dat lichtpunt aan ze geven of niet? Wat is wijsheid in dezen? Hoe ziet de Minister van Buitenlandse Zaken de situatie in de Black Sea Region? Dat heeft natuurlijk ook te maken met het optreden van Turkije, de bezetting van de Krim, de militarisering van de Black Sea Region, allemaal zaken waarover wij ons zorgen maken.

Een vraag voor de Minister van Defensie, die ook raakt aan de Minister van Buitenlandse Zaken. Ik zal haar niet lastigvallen met verhalen over materieelvervanging en de mariniersverhuizing. Ik zal proberen daarvan vandaan te blijven. Het gaat mij om het volgende. Punt één: ik heb al eerder tegen de Minister in een andere setting gezegd dat ik me grote zorgen maak over de personele component bij Defensie. Ik denk dat de belangrijkste beperking van ons ambitieniveau toch die personele component is. Als we de juiste mensen niet meer kunnen krijgen, zijn we weg. En ik maak me daar grote zorgen over. In de Defensienota heb ik gelezen over allerlei maatregelen die genomen zijn om dat te repareren. Ik heb er grote twijfels over of dat gaat werken. Wat is de situatie op dit moment? Is het voldoende wat we doen in de Defensienota of moet er meer gebeuren? Want ik maak me daar echt heel grote zorgen over, en ik niet alleen, maar mijn hele fractie.

Dan een hele specifieke vraag en dan houd ik op. Als we het hebben over die rule-based world order, is een van de dingen die we hebben afgesproken dat we geen chemische, biologische en nucleaire wapens zouden gebruiken. Dat is onderdeel van de afspraken die we toen gemaakt hebben. De nucleaire kaart ligt weer keihard op tafel, de chemische kaart ligt weer op tafel, maar waarover we ons veel grotere zorgen maken is het feit dat de biologische kaart op tafel ligt. Biologische wapens werden in

het verleden niet gebruikt vanwege de morele drempel die je over gaat. Maar het was ook militair gezien uiterst onvoorspelbaar, aangezien je de effecten niet kunt beheersen. Ook uit militair oogpunt was het geen wapen dat je gebruikt. Maar tegenwoordig, in deze tijd van schuivende panelen, hebben we te maken met groeperingen die geloven dat de Apocalypse, zoals in de Bijbel en in de Koran staat, moet gebeuren en dat dat Gods wil is. Ik praat over organisaties zoals ISIS. Dan is met name het gebruik van biologische wapens wel het wapen bij uitstek, want je creëert dan een Apocalypse. Dat is heel eenvoudig geworden, en dat is mijn punt. Met gebruikmaking van synthetische biologie is het tegenwoordig heel eenvoudig om met een eenvoudig laboratorium en met gebruik van gemiddelde biologen, dus geen universitair getrainden, het pokkenvirus na te maken. Ik overleef dat misschien nog wel, want ik heb nog een pokkeninenting gehad, maar iedereen die jonger is niet. Het is zelfs maar de vraag of mensen die ingeënt zijn het overleven. Want het is een synthetisch virus dat afwijkt van het virus waartegen is gevaccineerd. Dat is het middel bij uitstek: je laat een reageerbuisje los op een internationale luchthaven en voordat je het weet, heb je de Apocalypse gecreëerd. Ik ben bijna klaar, voorzitter. Denkt Defensie daarover na, maar denkt ook de Minister van Volksgezondheid hierover na?

Mijn vraag aan de Minister van Buitenlandse Zaken: de kans is nog steeds vrij klein, maar de impact is enorm. Risico is kans maal impact, zodat het risico nog steeds groot is. Is dat niet iets wat we in Europees verband zouden moeten aanpakken? Hoe gaan we dit doen? Samen met Menno Knip heb ik gesproken met de Canadezen en de Zweden, die daarvoor wel degelijk een plan hebben. Daar zal ik nu niet over uitwijden, maar zij hebben erover nagedacht. Heeft Nederland wel een plan?

De **voorzitter**: Kunt u daarmee afronden, meneer Van Kappen?

De heer **Van Kappen** (VVD): Ik was klaar.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ik ga naar de heer Knapen van het CDA.

De heer **Knapen** (CDA): Voorzitter, veel dank. Ik heb een paar vragen, specifiek voor de Minister van Defensie. Misschien kom ik straks nog even terug op Buitenlandse Zaken, wanneer ook de Minister van Buitenlandse Zaken is gearriveerd.

Ik ga in op drie dingen. Het eerste heeft te maken met onze ambitie om 2% van het bnp uit te geven aan defensie. Er zijn landen die dat realiseren en er is ook een groot aantal landen die dat niet realiseren en die dat ook niet binnen de afzienbare toekomst zullen realiseren. Ik vraag me een beetje af waar wij op dit gebied staan. Ik ken de officiële woordvoering op dit terrein wel, maar ik zou eigenlijk één stapje verder willen gaan. Ook Duitsland haalt het bij verre niet. Het ene deel van de coalitie daar heeft als woordvoering «wij streven daarnaar, stap voor stap». Het andere deel van de coalitie heeft als woordvoering dat in Wales is afgesproken dat we streven naar de richting maar niet naar het feitelijke percentage en dat je daar bovendien ook alles bij moet tellen wat we verder nog doen, zoals ontwikkelingssamenwerking en uitgaven voor andere stabilisatiemaatregelen in de wereld, omdat dat hele complex leidt tot allerlei vormen van veiligheid. Ik heb de indruk dat onze woordvoering een beetje ligt in de sfeer van «wij zijn op weg daarnaar». Ik vraag me af hoe gezaghebbend dat uit te venten valt in de wereld, gegeven het feit dat daar in dit regeerakkoord de komende vier jaar in elk geval geen sprake van zal zijn. Als we heel serieus waren geweest, hadden we bij wijze van spreken het bedrag dat we tekortkomen, in een escrow fund kunnen stoppen, zodat we dat successievelijk kunnen gebruiken als de mogelijkheden zich ontvouwen. Dat was, om het echt serieus te halen, geloofwaardiger geweest. Ik vraag me dus af hoe we daarmee omgaan. Kiezen we partij

voor die landen in Europa die zeggen dat die 2% niet zo relevant is omdat het afhangt van waar je die aan relateert? Of kiezen we voor de landen, bijvoorbeeld Frankrijk, die zeggen dat we dat gewoon moeten halen en dat we dat ook realiseren? Dat is mijn eerste punt.

Mijn tweede punt heeft hier enigszins mee te maken. Dat is de mate waarin wij ons als voortrekker manifesteren in de ontwikkeling van het Europees Defensiefonds. Ik heb het idee dat de houding een beetje was: «Het kan geen kwaad, misschien is het uiteindelijk ook wel goed en voorts stelt het voorlopig nog niet zo heel veel voor». Er zijn ook landen en ook partijen binnen diverse landen die echt grote verwachtingen hebben, ook voor de dual-use-industrie, waar wij in Nederland nogal wat van hebben. Ik zou wel iets meer van de Minister willen horen over wat het feitelijke concrete engagement bij dit fonds is.

Dat brengt me bij de laatste vraag, die een beetje aansluit bij wat zojuist vanuit de VVD is gevraagd. De Minister mag haar woorden kiezen om een ontwijkend antwoord te geven; ik ben toch nieuwsgierig hoe dat klinkt. Even los van die 2% en onze bijdrage aan defensie, is onze veiligheid, when all the chips are down, uiteindelijk gebaseerd op het vertrouwen in onze grootste bondgenoot, Amerika, ook voor de finale beslissing met betrekking tot artikel 5 en zelfs als het gaat om «de grote knop», zoals de Amerikaanse president het noemt. Als je ziet wat er allemaal is gebeurd en als je ziet in welk tempo door de Verenigde Staten vol overtuiging afscheid wordt genomen van een rule-based society, hoeveel optimisme heeft de Minister van Defensie dan nodig om toch te blijven zeggen dat ons vertrouwen in de veiligheid uiteindelijk is gebaseerd op vertrouwen in onze grootste bondgenoot, de Verenigde Staten?

Dank u wel.

De **voorzitter**: Dank u wel, meneer Knapen. Ik ga naar de fractie van D66.

De heer **Schaper** (D66): Dank u, voorzitter. Mijn dank aan beide Ministers voor de stukken die ze ons gestuurd hebben, de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie en de Defensienota.

De Defensienota spreekt over een dreigingsbeeld dat complexer en onzekerder is geworden. Dat heeft bij onze fractie geleid tot een aantal vragen en kanttekeningen bij die stelling. Ten eerste ben ik het geheel eens met het specifieke kernpunt: in de verhouding met Amerika is de situatie onduidelijker en onzekerder geworden. De geachte afgevaardigde van het CDA, de heer Knapen, had het daar ook al over. Hoe moeten we op die situatie reageren? Als ik beide stukken goed lees, wordt er in een heel brede strategie voorzien. Nederland is geen grote mogendheid, maar toch ook geen irrelevante. Inhoudelijk worden er rond de veiligheidsproblematiek naast de klassieke terreinen als defensie, politiek en ontwikkelingssamenwerking, ook nieuwe terreinen aangesneden. Met name cyber is daarbij een hoofdterrein. Daarnaast noem ik terrorisme, criminaliteit, economische veiligheid en buitenlandse beïnvloeding.

Dat vertaalt zich in een instrumentarium en in een aantal stukken dat wij nog moeten krijgen, waarvan je bijna denkt: dat wordt me te veel. We hebben dus de Defensienota over de krijgsmacht. Er komt als ik het goed zie ook een nota van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking. Dan hebben we nog een postennetwerkstuk, de Cybersecurity Agenda, een digitaliseringsagenda, een politiestrategie en een contraterorismestrategie. De eerste vraag die ik daarbij heb, is de volgende. Als er gezegd wordt dat er geen aparte overleg- en besluitvormingsstructuren komen om dit te coördineren, waar kunnen we dan eigenlijk het vertrouwen op baseren dat we met het bestaande instrumentarium zo'n hele brede agenda weten te coördineren?

Mijn tweede vraag gaat over de relatie van dit alles met de Europese Unie. De Europese Unie heeft aan haar Global Strategy een implementatiestuk toegevoegd. Daarin en in de Global Strategy als zodanig wordt een groot

aantal van de dingen die ik net heb opgesomd ook genoemd. Er worden concrete ambities geformuleerd en plannen op tafel gelegd, en er wordt geld gevonden. In hoeverre sluit wat in Nederland gebeurt aan bij wat in Brussel gebeurt? Of zijn dat twee gescheiden processen? Gaan zij hun gang en gaan wij onze gang en zien we wel waar we elkaar tegenkomen? Ik moet er bij zeggen dat ik vind dat de toonzetting van beide nota's überhaupt erg op Nederland gericht is en op wat dit alles voor Nederland betekent. Maar je moet de bredere context, waarin bijvoorbeeld de verhouding met Amerika zich voltrekt, als uitgangspunt nemen, niet zozeer wat specifiek voor Nederland relevant is.

Mijn laatste vraag gaat over het volkenrechtelijk mandaat, dat onontbeerlijk is voor het gebruik van militaire middelen in crisissituaties, bijvoorbeeld als zich een humanitaire ramp aandient. Vroeger werden er weleens uitzonderingen gemaakt in bepaalde uitspraken of nota's, ook door de regering. Humanitaire crises zijn een categorie apart, waarbij je gegeven de noodzaak om snel te kunnen handelen niet per definitie een volkenrechtelijk mandaat nodig hebt. Ik ben benieuwd hoe de regering in deze discussie staat.

Dan zou ik nu het woord willen geven aan mijn collega van de D66-fractie, mevrouw Stienen.

De voorzitter: Ik ga hetzelfde doen. Ze heeft nog anderhalve minuut spreektijd.

Mevrouw **Stienen** (D66): Dank. Ik heb twee specifieke punten, namelijk mensenrechten en Veiligheidsraadresolutie 1325. In de notitie Wereldwijd voor een veilig Nederland staat heel duidelijk dat mensenrechten van belang zijn voor stabiliteit. Daar ben ik blij om, omdat dit vaak als een tegenstelling wordt gepositioneerd. Mensenrechtenschendingen kunnen de oorzaak zijn voor migratiebewegingen. Ik ben heel benieuwd hoe Minister Blok – als hij straks hier bij ons is – aankijkt tegen de vraag hoe we mensenrechtenactivisten wereldwijd en aan de randen van Europa in Noord-Afrika en het Midden-Oosten een stem kunnen geven. Hoe kunnen wij een rol spelen in de shrinking space for civil society, dus de inperking van de ruimte voor de stem van het midden? Ik vraag dat vooral ook in het licht van de discussie die we in eigen land hebben over financiering vanuit het buitenland. De argumenten die wij hier zelf gebruiken, worden ook door regimes als in Egypte gebruikt om te zeggen dat wij ngo's niet meer mogen steunen. Misschien kan Minister Blok wat specifieke voorbeelden noemen uit zijn recente bezoeken aan Saudi-Arabië, Egypte en Algerije. Hoe heeft hij daar de mensenrechten aan de orde gesteld?

Tot slot de Veiligheidsraadresolutie 1325 over vrouwen, vrede en veiligheid. Ik vind het erg jammer dat die in de Defensienota niet wordt genoemd. Daar hebben we het al eens eerder over gehad. Ik denk dat je nooit stabiliteit kunt bereiken als je 50% van de bevolking niet meeneemt. Ik heb ook een zorgpunt voor de schrijvers van het stuk Wereldwijd voor een veilig Nederland. Daar staat namelijk de volgende zin in: «Nederland is ervan overtuigd dat duurzame vrede en veiligheid zijn gebaat bij een mensgericht en inclusief beleid.» Dat vind ik prachtig en mijn fractie vindt dat ook prachtig. Het citaat vervolgt met: «... zoals ook de WRR bepleit ...» Dit staat op pagina 11. Maar dan komt de zin: «... bescherming van burgers – vrouwen en kinderen in het bijzonder – in lijn met de nationale agenda van VNVR-resolutie 1325 over vrouwen, vrede en veiligheid ...» Ik vraag mij toch iets af. «Vrouwen en kinderen in het bijzonder» is volgens mij een wat nauwe interpretatie van die Veiligheidsraadresolutie. Ik vind die ook wel vrij traditioneel. Het doet mij denken aan de oude rapporten op ambassades dat in geval van een evacuatie, vrouwen en kinderen eerst moesten worden geëvacueerd. Ik vraag mij eigenlijk af hoe die zin daarin is gekomen en hoe wij die moeten interpreteren.

Hier wil ik het bij laten.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan is het woord aan mevrouw Faber van de PVV-fractie.

Mevrouw **Faber-van de Klashorst** (PVV): Dank u wel, voorzitter. Ik heb wat vragen over internationaal terrorisme. Wij zijn altijd heel erg gericht op het buitenland, maar ik denk dat wij ook in het binnenland moeten kijken, want er is ook een dreiging in het binnenland. Wij hebben de Dienst Specialistische Interventies (DSI) die wordt ingezet bij aanslagen. Wij hebben bij een grootschalige aanslag in Parijs gezien dat DSI wordt aangevuld met Defensie. De vraag is in hoeverre wij in Nederland in staat zijn om Defensie heel snel te kunnen bijschakelen bij grootschalige aanslagen. In Parijs gebeurde dat binnen een uur. Misschien kan de Minister daar iets over zeggen? In hoeverre zijn wij in staat om de eigen bevolking te beschermen bij dat soort zaken?

Dan een ander puntje; dat gaat over Iran. De collega van de VVD heeft het al aangekaart en heeft gezegd: wij willen niet worden gegijzeld door Trump. Wij zien nu in de Europese Unie dat Frankrijk steeds meer het Europees buitenlands beleid gaat bepalen. Dit is meer een vraag voor de Minister van Buitenlandse Zaken maar de Minister van Defensie mag natuurlijk ook antwoorden; dat is allemaal prima als zij namens de regering kan spreken. De vraag is natuurlijk in hoeverre wij Frankrijk blijven volgen in dat buitenlands beleid. Ik wijs als voorbeeld op de aanval op Israël. Die werd veroordeeld door Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Macron roept wel op tot de-escalatie, maar hoe staat Nederland daarin? Israël heeft natuurlijk wel het recht om zichzelf te verdedigen. Als wij dan bijvoorbeeld kijken naar de Gazastrook die een enorme brandhaard is, dan zien wij dat er Nederlands en Europees geld gaat naar een terroristische organisatie als Hamas. Wanneer gaan wij daar eens mee stoppen? Volgens mij is er in de Tweede Kamer een motie aangenomen met een oproep om daarmee te stoppen. Ik heb daar verder niets over gehoord. Ik zou heel graag van de regering horen of wij gaan stoppen met het sponsoren van Hamas voor deze aanslagen.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan is het woord aan de SP-fractie, aan de heer Van Apeldoorn.

De heer **Van Apeldoorn** (SP): Voorzitter, dank. Mijn collega heeft straks ook nog een vraag.

Ik heb wat vragen over de war on terror en de bredere situatie in het Midden-Oosten. Wij hebben het vandaag over strategie en mijn vraag is nu wat de strategie van het kabinet is om bij te dragen aan een stabielere en vreedzamer Midden-Oosten en daarmee ook aan een veiliger wereld. Ik bespeur toch enige tegenstrijdigheid in het beleid van het kabinet. Enerzijds – en dat steunen wij – zetten wij in op mensenrechten, op diplomatie en op politieke oplossingen, bijvoorbeeld een politieke oplossing van het conflict in Syrië en van het Palestijns-Israëliësch conflict, hoewel vrede daar na het doodschieten van tientallen Palestijnse demonstranten gisteren, natuurlijk nog ver weg is. Maar anderzijds blijven wij ook kiezen voor de inzet van militair geweld en blijven wij meedoen aan de war on terror. Dat is een permanente oorlog die naar het oordeel van onze fractie het terrorisme niet heeft bestreden maar alleen maar gevoed en die voor meer oorlogen en ellende heeft gezorgd, afgezien van de enorme menselijke en financiële kosten. Ik vrees dat wij het daar niet over eens zullen worden, maar ik wil toch vragen wat de uitgangspunten zijn voor die diplomatieke strategie, de diplomatieke poot van de strategie als het gaat om het inzetten van diplomatieke en politieke middelen. Wat zijn dan de strategische uitgangspunten van het kabinet? Nederland steunt bijvoorbeeld in Syrië

een staakt-het-vuren, maar het weigert tegelijkertijd de illegale inval van Turkije in Afrin te veroordelen en het toont begrip voor de illegale raketaanval van de VS, Groot-Brittannië en Frankrijk. Zou het niet een uitgangspunt van dat beleid moeten zijn dat iedereen zich aan het internationale recht heeft te houden en dat als sommige actoren dat niet doen, met name natuurlijk Assad die het op grove wijze schendt, dat geen rechtvaardiging is om onszelf niet ook aan dat recht te houden, of het nu gaat om de VS, Israël of Turkije?

Een positieve uitzondering op het beleid van Nederland en van Europa en de VS in het verleden ten opzichte van het Midden-Oosten is de Irandeal geweest. Helaas heeft Amerika daar nu van zijn kant de stekker uitgetrokken. Ik wil toch vragen aan beide Ministers, of misschien met name de Minister van Buitenlandse Zaken, wat de insteek is. Ik neem aan dat we op willen trekken met Europa, maar hoever willen we daarin gaan? Worden er mogelijk tegenmaatregelen overwogen?

Ik sluit aan op de vraag van de heer Knapen over de positie van de VS als onze belangrijkste bondgenoot. In de veiligheidsstrategie staat dat het leiderschap van de VS aan het veranderen is in een ander soort leiderschap. Moeten we niet constateren dat er eigenlijk helemaal geen leiderschap meer is en dat het helemaal de verkeerde kant opgaat? Wat zijn dan de implicaties voor de trans-Atlantische verhoudingen, vanuit de bredere strategie gezien?

Dank u, voorzitter.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan de heer Overbeek.

De heer **Overbeek** (SP): Dank u, voorzitter. Ik wil graag een vraag toevoegen over een wat specifiekere onderwerp. Ik denk dat dit vooral op het terrein van de Minister van Buitenlandse Zaken is, maar dat laat ik graag aan de regering zelf over. Het is direct toegespitst op de kwestie van de MH17 en de verhouding met Rusland. Het lijkt erop dat de MH17-kwestie enigszins in een impasse verzeild is geraakt. Het justitiële onderzoek loopt natuurlijk, maar het lijkt er niet op dat er op politiek niveau veel initiatief ontplooid wordt. Niet alleen in het geval van Nederland, maar ook in de internationale verhoudingen wordt de verhouding tussen Rusland en het Westen steeds slechter. Het lijkt mij belangrijk dat de regering langs diplomatieke weg onderzoekt of een aanpak van deze problematiek mogelijk is die meer gericht is op constructieve dialoog. Wij koersen nu af op een confrontatie rondom MH17. De Minister-President heeft in het verleden daarover heel grote woorden gesproken. Maar als we de huidige koers blijven volgen, dan zullen die woorden in schoonheid sterven. Ik wil toch benadrukken dat er naast die justitiële weg ook de noodzaak is om opnieuw en op een creatieve manier diplomatieke kanalen aan te boren om tot een ombuiging van de op confrontatie uitlopende handelwijze te komen.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ik geef het woord aan de heer Postema van de PvdA-fractie.

De heer **Postema** (PvdA): Voorzitter, dank u wel. Ook dank aan de bewindspersonen voor het toesturen van beide strategische nota's. Ik denk dat de constatering dat de veiligheidssituatie voor ons land de afgelopen jaren flink is veranderd, een zeer goede reden was voor het kabinet om zich strategisch te heroriënteren.

De titel van het verhaal over de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie is: Wereldwijd voor een veilig Nederland. Dat toont ook wel aan hoe lastig het is om daar iets over te zeggen vanuit een landenperspectief. Vooropstaat dat ons Koninkrijk de zaken die in die notities genoemd staan, zeker in de notitie over de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie, niet alleen kan. Collega Schaper refereerde er ook al aan. Dat is des

te meer reden om de partnerschappen met de EU, de VN en de NAVO te koesteren.

Mijn vraag is wat naar het oordeel van de regering de constatering nu eigenlijk betekent dat een veiligheidsstrategie als deze feitelijk niet als standalone kan worden beschouwd. Om dat concreet te maken: er worden dertien doelen in de veiligheidsstrategie genoemd. De vraag is wie de geëigende acties gaat ondernemen om die doelen dichterbij te halen c.q. te realiseren. Een voorbeeld is de conflictpreventie rond Europa, die de heer Van Apeldoorn in zijn bijdrage ook heeft geadresseerd. In de notitie wordt gesproken over een integrale conflictpreventieagenda die veiligheids-, migratie- en BHOS-prioriteiten verbindt. Hoe gaat dat werken vanuit het perspectief van Nederland, maar vooral in bondgenootschappelijk kader? Hoe matcht dit met de prioriteiten van de bondgenoten? Hoe vergewissen we ons daarvan?

Een tweede punt betreft de keerzijde, namelijk de eisen die de partnerschappen die ik net noemde, de EU, de VN en de NAVO, aan ons stellen. Aan die eisen voldoen we namelijk niet altijd. Een bekend voorbeeld is natuurlijk de afspraak in NAVO-verband rondom de 2%. Hoe denkt de regering de komende jaren en dus ook op de langere termijn daarmee weg te komen? Blijven we duiken of sappelen of is het nu zaak om juist aan te tonen dat dit soort vraagstukken zich eigenlijk heel slecht lenen voor een budgettaire norm en het veel meer gaat om de effectieve militaire capaciteit die een land als het onze of in samenwerking met partners kan creëren? Durft de regering het aan om verder te gaan dan de gezamenlijke inkoop van materieel, bijvoorbeeld door te spreken over een distributie van krijgsmachtsinspanningen met partnerlanden? Te beginnen bij het toch wonderlijke feit dat we in Nederland nog steeds de ambitie hebben om maar liefst vier krijgsmachtonderdelen overeind te houden. Wat zijn dan volgens de regering de natuurlijke samenwerkingsverbanden als je daarin verder zou willen gaan? Is dat de NAVO, de EU of is het juist veel dichterbij, zoals de Benelux, waarmee reeds lange tijd geleden een gezamenlijke admiraliteit is opgetuigd? Tot zover, voorzitter.

De **voorzitter**: Dank u wel, meneer Postema. Het woord is aan de heer Kuiper.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dank u wel, voorzitter. Mijn fractie heeft waardering voor het feit dat we hier nu kunnen spreken over twee nota's, de Defensienota en een nota over een Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie. Het is mooi en belangrijk dat die op tafel liggen, ook aan het begin van deze kabinetsperiode. Als ik beide nota's moet typeren, denk ik dat de algemene toon toch nog wat ingehouden en bescheiden is. Illustratief in zekere zin is dat in de Defensienota het woord «ambitie» is geschrapt; dat woord zal niet meer gebezigd worden, zo begrijpen wij uit de tekst. Dat heeft natuurlijk alles te maken met de staat van onze krijgsmacht. Je zou je misschien kunnen afvragen of die wat bescheiden, ingehouden en op Nederland gerichte toon, zoals hier ook door collega Schaper wordt gezegd, ook wel wat te maken heeft met de staat van de krijgsmacht. Je hebt nu eenmaal niet zo veel te zeggen als het daarmee niet goed gesteld is.

Ik wil ook een vraag stellen over het defensiebudget. Het is natuurlijk mooi dat er in defensie wordt geïnvesteerd, oplopend naar 1,5 miljard per jaar in deze kabinetsperiode. Toch hebben we daarover andere afspraken gemaakt. Ook in deze Kamer is er ooit een motie aanvaard waarin aan het kabinet werd gevraagd om aan te geven volgens welke stappen we nu uiteindelijk weer belanden bij de NAVO-norm, waarin impliciet de gedachte zit dat dit voor ons de ambitie zou moeten zijn. Dat relateer ik ook wel aan onze economische positie. In beide nota's wordt toch voortdurend gezegd dat het economisch goed gaat met Nederland, en dat

is ook zo. We zijn een van de best functionerende, rijkste landen zelfs van Europa, maar dan kunnen we het niet opbrengen, ook in een proces van jaren, om te doen wat we moeten doen en wat er in de wereld is afgesproken, namelijk om te groeien naar die NAVO-norm. Als wij dat al niet doen, wat betekent dat dan voor landen die er economisch heel anders voor staan?

Een ander thema is de defensiesamenwerking binnen Europa. Natuurlijk organiseren we onze defensie-inspanningen ook binnen de NAVO, maar met name binnen Europa zijn er het laatste jaar nieuwe tonen te beluisteren. Macron spreekt over een interventiemacht die er zou moeten komen. Natuurlijk is samenwerking binnen Europa goed om meer complementair te kunnen werken, waar wat zijn hier de politiek-strategische ambities en hoe staat ons kabinet daartegenover?

Dan stap ik nu over naar de nota over de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie. Ook hier de constatering dat er het nodige wordt gezegd over het dreigingsbeeld. Je zou kunnen zeggen dat we ook echt wel weten wat we moeten doen als we de veelheid van onderwerpen zien waaraan aandacht wordt besteed. Dat is natuurlijk ook goed, nuttig en nodig. Maar hier is de analyse toch ook wel erg algemeen. Dit is de wereld en er wordt gezegd dat we naar een multi-ordewereld gaan. En dan wordt er bijvoorbeeld opgemerkt dat dat ook gevolgen zal hebben voor de internationale rechtsorde, maar dat wordt dan verder niet geanalyseerd of doorgedacht. Wat zijn dan de gevolgen van die veranderende wereld voor onze inzet voor die internationale rechtsorde? Terecht wordt ergens gezegd dat dat een grondwettelijke taak is, die we hebben te vervullen met onze veiligheids- en defensie-inspanningen, maar hoe zetten we ons nu dan precies in voor die internationale rechtsorde?

Het zou ons ook een wat positiever doel verschaffen, denk ik, omdat de woorden die worden gebezigd, ook wel wat ingehouden zijn. Ik noem bijvoorbeeld de drieslag «voorkomen, verdedigen, versterken». Allemaal goed. Maar ja, waar gaan we voor? Wat is hier nu precies de strategie in het politieke krachtenveld dat wereldwijd verandert? Het politieke krachtenveld analyseren en daarop ingaan, is nog iets anders dan het dreigingsbeeld beschrijven. Ik mis die aandacht voor het bredere politieke krachtenveld dus eigenlijk wel een beetje.

We zijn natuurlijk ingebed in de structuren van de NAVO en de Europese Unie en we bepalen het niet alleen. We kunnen niet alleen de analyse maken over het politieke krachtenveld, maar ik zou het toch wel belangrijk vinden dat we het in ieder geval voor een deel doen in deze nota's, die daar ook over handelen.

Dank u wel.

De **voorzitter**: Last but not least, mijnheer Lintmeijer. Excuses dat ik u oversloeg, maar ik zag u weglopen en ik zag u niet terugkomen. U hebt als laatste het woord.

De heer **Lintmeijer** (GroenLinks): Ik dacht al even: schat u de ChristenUnie te groot in of ons te klein? Maar daar zullen we later grappen over maken.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dat is niet erg hoor!

De heer **Lintmeijer** (GroenLinks): Nee, het is allebei jammer. Desalniettemin wil ik graag toch ook even aansluiten op een aantal woorden die de heer Kuiper in alle collegialiteit zei over de hier en daar wat oppervlakkigheid van de analyse. Wij zijn heel blij dat er een geïntegreerde nota ligt, en ook een Defensienota met een helderheid zowel wat betreft de vormgeving als het taalgebruik als de maatregelen, die in elk geval duidelijk maakt waar het kabinet aan denkt.

Als het gaat om de bredere analyse, zou ik toch nog wat meer willen horen over de conflictrisico's die klimaatverandering met zich meebrengt. Misschien kan de Minister daarop reflecteren? Ik noem waterschaarste als bron van conflicten, wat we op dit moment onder andere in het zuiden van Iran zien optreden. Ik noem de effecten van globalisering die lang niet voor iedereen gunstig uitpakken. Ik noem de winnaars en verliezers daarvan en de potentiële conflicten die daarop gebaseerd kunnen zijn. Wij zouden graag zien dat die elementen in de analyse nog wat verder aangescherpt worden.

Als exponent daarvan: je kunt op vele manieren agressief zijn. China is niet zozeer in militair handelen agressief, althans niet in onze regio, maar er gaat toch wel zeker een grote mate van agressiviteit uit van de wijze waarop China zijn handelsbelangen verdedigt en handelsposities inneemt. Ik wijs op de manier waarop ontwikkelingshulp wordt opgedrongen in ontwikkelingslanden, maar ook op het agressieve pad van overnames van ook strategische assets in Europa en daarbuiten. Dat is eigenlijk een element waar in deze nota weinig aandacht aan wordt besteed. Het feit dat het voor Europese ondernemingen buitengewoon lastig is om joint ventures of overnames in China te doen, staat niet in verhouding tot het gemak waarmee Europese assets kunnen worden verkocht aan Chinese investeerders. Ik ben wel benieuwd of het kabinet al dan niet in Europees verband een opvatting heeft over de mogelijkheid om daar meer gelijkheid in aan te brengen.

We leven in een periode waarin autoritair nationalistisch leiderschap zich op alle fronten versterkt, niet alleen in landen waar je het wel van verwacht, zoals Rusland, maar ook bij bondgenoot – of misschien moet ik zeggen voormalig bondgenoot – Turkije. Ik noem de rol van Amerika dat protectionisme koppelt aan nationaal en autoritair leiderschap zoals dat daar nu wordt uitgeoefend. Het gebeurt ook binnen Europa. Dat vergt, wat ons betreft, ook een aantal stevige optredens in Europees verband. Het versterken van de democratie, het versterken van de internationale rechtsorde, is niet alleen iets wat ver weg gedaan moet worden, maar het nadert onze eigen grenzen. Wat dat betreft, zouden wij van de Minister van Buitenlandse Zaken of wellicht van de Minister van Defensie nog wat meer verdieping willen horen over hoe we daar in Europees verband mee om kunnen gaan.

Wat meer specifiek: de defensie-inspanningen. We doen een beetje NAVO, we doen een beetje EU, we doen een beetje bilateraal. Wat mijn fractie betreft zou het kabinet daarin scherper kunnen kiezen hoe het die defensiesamenwerking voor zich ziet. Doen we dat door voorop te lopen in Europese samenwerking? Mikken we – andere sprekers hebben daar ook iets over gezegd – vooral op bilaterale samenwerking met die landen waarmee dat heel snel te doen is, om daarmee de effectiviteit van onze defensie-inspanningen zo groot mogelijk te maken en daarmee ook wat minder gefocust te zijn op het budget, maar meer op de effecten van de inspanningen die we leveren?

Nog een paar specifieke punten. We hadden ook van tevoren aangegeven dat wij rond de situatie in Noord-Korea als Nederland door onze positie in de Veiligheidsraad op dit moment een extra verantwoordelijkheid hebben bij het toezien op de sancties. De ontwikkelingen gaan zo snel dat je ze bijna niet bij kunt houden, maar ik ben erg benieuwd om van de Minister te horen hoe we in Europees verband en als Nederland tegen die ontwikkelingen aankijken en of we daar ook een rol voor onszelf zien, al dan niet vanuit de Veiligheidsraad.

Datzelfde geldt eigenlijk ook voor Iran, zoals ook door andere sprekers al is genoemd.

Dan nog even specifiek de situatie rondom Venezuela in relatie tot het Koninkrijk. Ondanks alle mooie samenwerkingsverbanden die we zouden hebben of hebben, ook op defensiegebied, als puntje bij paaltje komt, staan we er daar toch alleen voor. We hebben geen omschreven relaties,

partnerships als het gaat om de verdediging van de koninkrijksgrenzen op die plekken. Misschien zijn ze er wel. Zou de Minister van Defensie daar wat meer over kunnen zeggen? In de nota wordt er iets over gezegd: dan vallen we terug op de Verenigde Staten, of dat is een natuurlijke partner daar. Maar dat geeft weinig handvatten en houvast, dus daar zou ik graag ook wat meer over willen horen.

Ik was blij dat in de globale strategienota ook iets werd gezegd over het belang van het beschermen van de economische assets in het Koninkrijk. In dat verband, ook in relatie tot China – meer als voorbeeld dan dat het specifiek om de casus gaat – ben ik wel benieuwd of het Koninkrijk en het kabinet dan ook een rol zien, bijvoorbeeld in de discussie rondom de olieraffinaderij op Curaçao. Onder andere Chinese investeerders hebben geprobeerd om die over te nemen. Dat lukt misschien, dat lukt misschien niet. Ik ben wel benieuwd naar de actuele stand van zaken daar, maar nog meer bij dit soort grote strategische assets in het Koninkrijk – niet per se binnen onze landsgrenzen maar wel binnen het Koninkrijk – of wij daar nou een rol voor onszelf zien of dat overlaten aan de kleine nationale regering van Curaçao. Nogmaals, meer als voorbeeld van hoe we met dat soort gewichtige zaken omgaan binnen het Koninkrijk dan dat het precies om deze casus gaat, maar hij is wel pregnant.

De voorzitter: Dank u wel. Intussen is gelukkig de Minister van Buitenlandse Zaken ook binnengekomen. Hartelijk welkom. Wij hebben aan het begin afgesproken om na de eerste ronde vragen even kort te schorsen zodat u de gelegenheid hebt om bijgepraat te worden over alle vragen die in uw richting zijn afgevuurd. Ik kijk even. Hebt u vijf minuten of tien minuten nodig?

Minister Blok: Allereerst mijn verontschuldiging, maar de Tweede Kamer had maar liefst drie mondelinge vragen voor mij bedacht en daar moest ik ook weer antwoord op geven. Dan heb ik wel tien minuten nodig om even terug te kunnen horen wat ik niet zelf heb kunnen horen en daar ook goed antwoord op te kunnen geven.

De voorzitter: Goed, dan krijgt u tien minuten. We schorsen deze bijeenkomst tien minuten.

De vergadering wordt van 15.18 uur tot 15.35 uur geschorst.

De voorzitter: Wij zetten ons overleg voort. We zijn toe aan de beantwoording van alle gestelde vragen. Ik vraag de Minister van Buitenlandse Zaken met zijn beantwoording te beginnen. Daarna, aansluitend, komt de Minister van Defensie aan het woord.

Minister Blok: Dank u wel, voorzitter. Allereerst is het heel plezierig om vandaag met de Eerste Kamer te kunnen spreken over zowel de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie alsook de Defensienota van collega Bijleveld. Dat is ook precies zoals het kabinet dat voor ogen had. Deze stukken, maar ook de stukken van de collega voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en de collega van Migratie, zijn er namelijk allemaal tegen de achtergrond dat nauwe samenwerking noodzakelijk is om de dreigingen die zich in een ingewikkelde wereld voordoen buiten de Nederlandse grenzen en die onvermijdelijk gevolgen hebben binnen Nederland, goed het hoofd te kunnen bieden. Meer dan in het verleden kunnen buitenlandse bedreigingen van de veiligheid Nederlanders overal ter wereld raken, in Nederland en in het buitenland, en heel gewone Nederlandse gezinnen binnendringen. Of dat nu de slachtoffers van de aanslag op de MH17 betreft, of dat nu de dreiging van terrorisme betreft, die ook voor Nederland nog steeds geldt, of dat het de cyberaanvallen betreft die helaas ook met enige regelmaat Nederland

treffen en die soms overheidsinstellingen als doel hebben, maar zoals recent in Nederland is gebleken ook een groot havenbedrijf kunnen platleggen en in Engeland een aantal ziekenhuizen ernstig hebben kunnen raken.

Internationale veiligheidsdreigingen kunnen dus Nederlandse huishoudens binnenkomen. Eigenlijk is dat het leidende motief voor het kabinet geweest achter het opnieuw analyseren van de internationale veiligheidssituatie, de consequenties die dat heeft voor Nederland en de consequenties die dat heeft voor de verschillende collega's binnen het kabinet. Tegen deze achtergrond zal ik naar beste vermogen uw vragen beantwoorden, me realiserend dat ik een deel helaas niet heb kunnen bijwonen. U grijpt ongetwijfeld in op het moment dat ik iets oversla of het niet helemaal goed heb overgenomen.

Allereerst vroeg de heer Van Kappen een reactie op de beslissing van president Trump om de Amerikaanse steun aan het nucleair akkoord met Iran op te zeggen. Ik heb namens de Nederlandse regering verklaard dat ik dat zeer betreurt, omdat er veel is aan te merken op de Iraanse houding internationaal: de zeer onverkwikkelijke rol in Syrië, Jemen en verder in het Midden-Oosten en de ontwikkeling van intercontinentale raketten die zeer bedreigend is. De ontwikkeling van nucleaire wapens is zo mogelijk het meest bedreigend. Dit akkoord behelst in ieder geval dat die ontwikkeling wordt bevroren en dat er internationale controles op worden toegestaan. De controleurs hebben ons ook steeds gerapporteerd dat die controles plaatsvinden en laten zien dat die ontwikkeling inderdaad bevroren is. In een zo instabiele en ingewikkelde regio als het Midden-Oosten is dat toch een heel belangrijk winstpunt.

Daarom is de inzet van Nederland en de EU steeds geweest om ook Amerika gecommiteerd te houden aan het akkoord. Dat is helaas niet gelukt. Nu dat zo is, is het onze volle inzet – vorige week heb ik daar nog met Hoge Vertegenwoordiger Mogherini over gebeld – om in Europees verband de overeenkomst met Iran toch te redden en tegelijkertijd te voorkomen – het liefst helemaal – dat Nederlandse of Europese bedrijven schade gaan ondervinden van de Amerikaanse beslissing om weer sancties in te voeren. Daarover bereiken ons op zich zorgelijke geluiden, maar nog niet heel eensluidend. Aanstaande vrijdag zal ik een bezoek brengen aan mijn collega Pompeo in Washington. Dan staat dit onderwerp natuurlijk bovenaan de agenda. Onze inzet is om hier zo veel mogelijk van te redden, ook omdat het heel nauw raakt aan het bredere onderwerp, waarover ik een aantal van u ook hoorde, hoe we ervoor zorgen dat de internationale wereldorde, de multilaterale afspraken waar Nederland altijd zeer bij gebaat is, overeind blijft. Want het opzeggen van een akkoord roept meteen de onvermijdelijke vraag op hoelang de volgende handtekening nog geldig is. De schade daarvan is zo mogelijk even groot als de schade van het opzeggen van dit individuele en op zich al belangrijke akkoord.

De heer Van Kappen vroeg naar een specifieke analyse van de situatie rond de Zwarte Zee. Ook daarvoor geldt – ik vrees dat ik dat vanmiddag vaak moet zeggen – dat de situatie daar complexer en gevaarlijker is geworden. Ik wijs op de Russische bezetting van de Krim en de bijzondere politieke ontwikkelingen in Turkije zelf. Er is een aantal instabiele landen in de Kaukasische regio. Het goede nieuws is dat wij op dit moment niet ergens een lont in een kruitvat zien, maar het Nederlandse belang is wel dat de situatie daar stabiel blijft. Dat is ook van belang voor de doorvaart van de scheepvaart. Voor een handelsland is dat natuurlijk van groot belang. Dat betekent dus dat we zowel in EU- als in NAVO-kader samenwerken met een aantal landen in dat gebied, hoe ingewikkeld dat ook vaak is. Ik wijs op de relatie met Turkije. Dat is een relatie van enerzijds teleurstelling en zorg aan onze kant, maar aan de andere kant is het een mede-NAVO-lidmaat waarmee wij de lijnen ook open willen houden. Tijdens mijn recente bezoek aan Rusland heb ik ook onze grote zorgen

uitgesproken over de rol van Rusland, onder meer ook daar in de regio, maar tegelijkertijd gaat het erom de lijnen open te houden en de punten van overeenkomst te benadrukken waar die er zijn.

Ik kom bij de heer Knapen, die de zeer fundamentele vraag stelde of de VS nog wel een betrouwbare partner voor Nederland en de Europese Unie is. De heer Knapen heeft uitgebreide ervaring in de diplomatie en het buitenlandse beleid. Er zijn helaas niet zo veel ideale partners op de wereld, maar wij moeten het doen met de wereld zoals wij die aantreffen en ons er vol op inzetten om die een stukje te verbeteren en in ieder geval de Nederlandse belangen te dienen. Het Nederlandse belang is ermee gediend wanneer wij onze zorgen overbrengen aan de Verenigde Staten. Dat hebben wij de afgelopen maanden gedaan en dat ga ik vrijdag ook doen, maar ik benadruk daar ook dat wij heel veel overeenkomsten hebben, op economisch gebied. Maar we zijn ook belangrijke militaire bondgenoten, want uiteindelijk zijn wij ook afhankelijk van de Amerikaanse militaire kracht. Uiteindelijk is het aantal democratische rechtsstaten in de wereld helaas vrij schaars. Dus wij moeten soms de verschillen benadrukken, maar we moeten elkaar vooral ook versterken in de wenselijkheid van een systeem van democratie en rechtsstaat, ook internationaal. De bewegingen van de huidige regering baren ons zorgen. Dat geven we ook expliciet aan, maar de enig mogelijke route is helder te zijn over waar wij het niet mee eens zijn, daar waar mogelijk nodig is. Dat kan nu spelen rond mogelijke sancties richting de Nederlands-Europese bedrijven als het gaat om het nemen van maatregelen, maar het zou ook kunnen spelen rond de tarieven op staal en aluminium, met altijd als hoofdinzet: de-escaleren, het overeind houden van de multilaterale orde en toewerken naar het type bondgenootschap met de VS dat wij lange tijd hebben gekend en dat ook het doel is van een duurzame relatie.

Dan de heer Schaper. Hij vroeg hoe de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie aanslaat bij de EU Global Strategy. De analyse die hieronder ligt en die ook is geschetst in het stuk overlapt heel sterk met de EU-strategie en de analyse achter de EU-strategie. Die werd twee jaar eerder geschreven, maar de wereld heeft zich in die tijd heel snel ontwikkeld en niet onverdeeld de goede kant op. De Nederlandse inbreng wordt zeer gewaardeerd, is mijn ervaring. Het feit dat Nederland echt boven zijn gewicht bokst heeft te maken met het feit dat ook andere landen zien dat wij binnenlandspolitiek onze zaken gelukkig behoorlijk op orde hebben en dat de kwaliteit van ons diplomatieke apparaat uitstekend is. Dat helpt echt om effectief te zijn in zo'n ingewikkelde wereld, waarin wij willen voorkomen dat alleen maar het recht van de sterkste zou gaan gelden.

De heer Schaper vroeg ook hoe geïntegreerd dit geïntegreerde beleid blijft, wanneer dat wordt verdeeld over de verschillende ministeries. Niet voor niets begon ik met de constatering dat ik al blij ben dat ik hier samen met mijn collega van Defensie zit. De stukken die u hebt gekregen van de collega's voor Migratie en voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking sluiten duidelijk aan bij de andere stukken, waaronder de twee die wij nu bespreken. Dat kan alleen maar omdat wij nu goed overleg hebben gevoerd. U gaat ons volgen en wij gaan u tweejaarlijks rapporteren, omdat wij het grote belang inzien van het op elkaar aansluiten van de acties die wij per ministerie ondernemen, om uiteindelijk effectief te zijn.

Mevrouw Stienen vroeg waarom specifiek de bescherming van burgers, in het bijzonder van vrouwen en kinderen, wordt genoemd in de strategie. Ik heb uw vraag niet zelf kunnen horen, maar ik kan mij voorstellen dat u zich afvraagt of dit nog actueel is. Als man zijnde vind ik dit nog steeds actueel, omdat je wel degelijk kunt constateren dat sommige groepen kwetsbaarder zijn dan andere. Daar zitten gradaties in, maar ik vind het aloude «vrouwen en kinderen eerst» als het gaat om veiligheidsbeleid nog

steeds terecht. Je moet sowieso tot het uiterste burgerslachtoffers zien te vermijden, maar de meest kwetsbare groepen allereerst. Mevrouw Stienen heeft ook gevraagd naar een beschouwing over hoe de zorgen van het kabinet, die worden gedeeld in de Kamer, over de buitenlandse financiering van moskeeën, specifiek extremistische moskeeën, zich verhouden tot de Nederlandse financiering van bijvoorbeeld mensenrechtenactiviteiten in andere landen. Dat is overigens een vraag die mij ook regelmatig wordt gesteld als ik mij in zo'n land bevind. Zoals ik in het kabinet altijd zeg: ik bespreek de pootaardappels en de rechten van minderheden. Bij het tweede onderwerp krijg ik dan vaak te horen: ja, maar jullie steunen hier mensenrechtenorganisaties, waarom mogen wij dat dan niet in jullie land doen? In een democratische rechtsstaat en in een open samenleving mogen meningen en geldstromen zich natuurlijk ook grensoverschrijdend bewegen. Natuurlijk, je gaat uit van vertrouwen. Het is van groot belang dat ideeën, goederen en middelen zich internationaal kunnen bewegen. Tegelijkertijd mag je ook niet naïef zijn. De analyse die wij hier vandaag met elkaar bespreken laat ook zien dat staten, ideologieën en extremistische godsdienstige stromingen wel degelijk gewelddadige intenties kunnen hebben. Dan moet je dus een helder kader hebben om in te grijpen. Voor een heel groot deel biedt de Nederlandse wetgeving dat, maar het kabinet is wel aan het verkennen of dit instrumentarium aanvulling behoeft. Het regeerakkoord draagt het kabinet dat ook op. Je kunt bijvoorbeeld denken aan transparantie over financiering en de financiële positie. In feite gaat het dan gewoon om het publiceren van jaarcijfers. Ik ben jarenlang penningmeester geweest van tennisverenigingen, natuurbeschermingsstichtingen en instellingen in de gezondheidszorg. Dan publiceerden wij ook de jaarrekening. Dat vond ik allemaal niet zo ingewikkeld. Met dat soort maatregelen kun je in feite ook de financiële kant onderdeel maken van transparantie en het publieke debat. Voor specifiek ingrijpen bij een instelling moet er natuurlijk een heldere rechtsgrond zijn. Daar zal het kabinet nader op terugkomen. Mevrouw Stienen vroeg of ik in Egypte en Algerije, waar ik vorige week was, de Nederlandse zorgen over de mensenrechtensituatie heb opgebracht. Jazeker, toen ik het net had over pootaardappelen en mensenrechten noemde ik maar twee onderwerpen die daar op de agenda stonden. Mijn ervaring is dat je het gesprek heel goed kunt voeren en dat je ook nadrukkelijk antwoord krijgt. Het zijn natuurlijk landen die zeggen: als wij hier niet zouden ingrijpen, zouden fundamentalisten aan de macht zijn. Ik spreek uit eigen ervaring: ik ben ook verantwoordelijk geweest voor politie en terrorismebestrijding. Ik vond het cruciaal, als de overheid zulke zware instrumenten gebruikt – soms moet de overheid geweld gebruiken en de overheid heeft inlichtingendiensten nodig – dat dit binnen een wettelijk kader gebeurt. Als er geweld gebruikt wordt, moet dit worden onderzocht en moet een Minister daarover verantwoording afleggen. De boodschap is niet dat ik me niet realiseer dat u in een ingewikkelde omgeving voor moeilijke keuzes staat. De boodschap is dat dat ingekaderd moet zijn in een rechtsstaat, dat individuele burgers rechten hebben en naar de rechter moeten kunnen stappen, en dat mensen niet op grond van seksuele geaardheid gediscrimineerd mogen worden en al helemaal niet vervolgd. Maar ik begrijp dat de situatie in uw land ingewikkeld is. Als je het op die manier brengt, dan heb je ook echt een zinvol gesprek en is het geen afvinklijstje. Een terrorismedreiging, maar ook problemen die te maken hebben met migratie, spelen in bijvoorbeeld Algerije en Egypte op een net iets andere manier dan in Nederland, maar ze worden toch ook daar gevoeld als gedeelde problemen. Dus dat is echt een heel zinvolle dialoog. Mevrouw Faber ging in op de financiering van de Palestijnse Autoriteit of specifiek Hamas. Hamas ontvangt geen Nederlandse financiering. De Palestijnse Autoriteit wel, voor een aantal activiteiten die bijdragen aan

het welzijn van de bevolking. In het vragenuurtje ben ik onder meer bevraagd over de natuurlijk verschrikkelijke beelden op de grens van de Gazastrook en Israël. Ik heb aangegeven dat ik beide partijen aanspreek op het gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef ten aanzien van hun uitingen en dat er nu echt behoefte is aan overheden en gezagsdragers die verantwoording afleggen en oproepen tot kalmte in plaats van te escaleren. Beide partijen spreken wij aan op zaken die er niet goed gaan, en natuurlijk spreken we ook waardering uit als er zaken wel goed gaan. De heer Van Apeldoorn vroeg, als ik het goed begreep, waarom Nederland sommige zaken, bijvoorbeeld het gedrag van Assad, wel veroordeelt en andere niet. Als ik het goed begreep, is daarbij de situatie in de Gazastrook genoemd waar ik net op inging, maar hij noemde ook Afrin. Dat is een vraag die mij in mijn tweeënhalve maand als Minister vaak is gesteld en die aan de ene kant voor de hand ligt, omdat er zich in de wereld veel onverkwikkelijke situaties voordoen die een reactie of een oordeel vragen. Dan ligt het voor de hand om die te vergelijken. Aan de andere kant is een eenduidige vergelijking eigenlijk niet mogelijk, omdat het gaat om heel veel heel specifieke situaties en omdat de achtergrond van de Nederlandse reactie steeds de vraag moet zijn of het effectief is. Als het gaat om Afrin heb ik bijvoorbeeld een veroordeling uitgesproken van het feit dat de Turkse acties ertoe leiden dat Koerdische troepen, die onder meer samen met Nederlandse troepen IS bestrijden, worden weggetrokken naar Afrin, waardoor ons gezamenlijk optreden minder goed is. Tegelijkertijd realiseer ik me dat er op de Koerdische autoriteiten ook veel aan te merken valt. Dat is ook niet helemaal een democratische rechtsstaat met gelijke rechten voor mannen en vrouwen, homo's en hetero's. Maar in zo'n ingewikkelde omgeving is het wel de meest waardevolle bondgenoot die wij kunnen vinden. Dat is een voorbeeld van het heel precies benoemen wat er wel of niet veroordeeld wordt. Er moet ook heel goed overleg zijn met de bondgenoten. Turkije is een NAVO-partner en je kijkt natuurlijk ook wat andere NAVO-landen doen om uiteindelijk effectief te zijn. Een Nederlandse alleingang is op zijn vriendelijkst gezegd niet effectief en meestal schadelijk, omdat de reactie zou zijn: nou, kennelijk vindt niemand anders het belangrijk. Dat wordt dus eerder ervaren als een versterking van het eigen optreden. Dus het vraagt altijd mate.

Over het handelen van de Nederlandse regering rond de MH17 vroeg de heer Overbeek of we langs diplomatieke weg tot een oplossing kunnen komen. Daar speelt natuurlijk nu allereerst het onderzoek van het Openbaar Ministerie. In een rechtsstaat opereert het Openbaar Ministerie onafhankelijk. Het doet onderzoek, publiceert daarover op het moment dat het dat aan de orde acht en vraagt aan de Nederlandse regering om ondersteuning als dat nodig is. Dat speelde bijvoorbeeld toen er een verdrag met Oekraïne nodig was voor het verhoren van getuigen en verdachten, en het gevangenhouden van verdachten met de Oekraïense nationaliteit. Daar hebben we toen op verzoek van het OM ook een verdrag over gesloten. De diplomatieke route kan niet in de plaats komen van de rol van het Openbaar Ministerie en, zodra dat de zaak aan de rechter voorlegt, de taak van de rechtbank.

Ondersteunend doen we dit soort activiteiten. Mijn bezoek aan Minister Lavrov was er onder meer op gericht bij Rusland nogmaals te benadrukken hoe belangrijk het is om mee te werken aan rechtshulpverzoeken, en om hem op te roepen om te stoppen met het zaaien van twijfel over de onafhankelijkheid van het Openbaar Ministerie en het Joint Investigation Team, waarin we samenwerken met andere getroffen landen. Beide sporen worden bewandeld, maar in de vervolging ligt het voortouw bij het Openbaar Ministerie. Daar hoort een overheid ook niet in te treden. Het OM moet in alle onafhankelijkheid met zijn bevindingen naar buiten kunnen komen, ook als het onaangename bevindingen zijn, over welk land dan ook.

De heer Kuiper vroeg hoe de inzet voor de rechtsorde nu handen en voeten krijgt. Nederland is zich vanouds, maar in deze ingewikkelde situatie meer dan ooit bewust van het feit dat een middelgroot, maar zeer hoog ontwikkeld en zeer gerespecteerd land het best functioneert in een wereld waar niet het recht van de sterkste heerst, maar waar respect is voor de internationale rechtsorde. Die ondersteunen wij dus op een heel groot aantal terreinen, eigenlijk in iedere situatie waarin dat kan spelen. Dat geldt voor mijn bezoek aan Lavrov, maar ook voor onze rol in de Veiligheidsraad. Daar kiezen wij een aantal speerpunten, waaronder accountability, het ter verantwoording roepen van bijvoorbeeld diegenen die betrokken zijn bij de misdaden in Syrië of in het merengebied in Afrika. Accountability is een van de speerpunten van Nederland. Ook zetten wij ons in voor het nucleaire verdrag. Die inzet werd, zoals ik had aangegeven, enerzijds heel sterk ingegeven door het belang van het verdrag zelf, maar mogelijk nog meer door de bredere consequenties die het heeft wanneer een belangrijk land een gezette handtekening in feite terugtrekt. Want afspraak is afspraak. Pacta sunt servanda is zo'n wezenlijk onderdeel van de internationale rechtsorde dat wij daar tot het uiterste voor zullen knokken. Dit alles in de wetenschap dat het steeds meer onder druk staat en dat er waarschijnlijk geen politiek terrein is waar het vaak zo lastig is om op korte termijn het effect van politiek optreden te herleiden tot concrete resultaten, maar dat heel consequent hierin optreden uiteindelijk de enige begaanbare weg is. Nederland wordt, met Den Haag voorop, ook zeer gerespecteerd als vestigingsplaats van een aantal toonaangevende internationale juridische instellingen. Dat is een rol die we met eer vervullen, maar die we ook echt steeds in ons concrete handelen vertalen.

Dan kom ik bij de vragen van GroenLinks, allereerst over hoe we omgaan met klimaatverandering als grondoorzaak van conflicten en onveiligheid. Daarover zal collega Kaag op korte termijn een uitgebreide notitie aan het parlement sturen. Ik zou haar tekortdoen als ik die nu zou proberen samen te vatten.

De vraag over de invloed van China als investeerder in de landen van het Koninkrijk in het Caribisch gebied heeft onze grote aandacht. Ik ben aan het begin van mijn ministerschap in de landen geweest, omdat ik ook hun Minister van Buitenlandse Zaken ben. Ik heb in de drie landen ook besproken hoe kwetsbaar zij zijn voor heel grote investeringen. Natuurlijk kunnen Chinese ondernemers, net als anderen, investeren in het Koninkrijk. Maar in een kleine economie kan er afhankelijkheid zijn van bijvoorbeeld een grote raffinaderij als werkgever. Op Sint-Maarten hebben ook plannen gespeeld rond een heel groot hotel-casino-complex. Die afhankelijkheid leidt tot grote kwetsbaarheid. Daarom zijn heel grote investeringen onverstandig. De regeringen van de drie landen zien dat risico en hebben op grond daarvan een aantal beslissingen hernomen. Wij hebben aangeboden – en blijven dat doen – om ze te voorzien van informatieanalyses om goede beslissingen te nemen, want ik realiseer me dat die economieën broos zijn, maar afhankelijk worden van een grote investeerder is vaak toch een nog groter kwaad.

De situatie in Noord-Korea kan ik het beste samenvatten met «heel voorzichtig hoopvol». We zijn hoopvol omdat er gesproken wordt en omdat er signalen zijn van een bereidheid om ook te spreken over het nucleaire arsenaal. We zijn heel voorzichtig omdat dit in het verleden vaker is gebeurd en helaas niet tot resultaten heeft geleid. We zullen hier dus eerst echt resultaten moeten zien voordat er sprake kan zijn van opluchting of van het laten vervallen van de sancties, die in het geval van Noord-Korea echt doeltreffend blijken te zijn, hoe pijnlijk ze ook zijn, ook voor de burgerbevolking.

Voorzitter, ik hoop hiermee de gestelde vragen inderdaad beantwoord te hebben.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ik ga naar de Minister van Defensie.

Minister **Bijleveld**: Dank u wel, voorzitter. Ik wil me ook aansluiten bij de beginconstatering van collega Blok: ook ik stel het zeer op prijs om met u in uw Kamer te spreken in een voor mij nieuwe vorm van mondeling overleg. Daar hadden wij het in het begin al over. Wij hebben er alles aan gedaan om deze twee nota's goed in lijn met elkaar te brengen, zoals afgesproken was.

Ik wilde maar één beginopmerking maken. Voor mij is deze Defensienota er om aan te geven wat onze prioriteiten zijn in de komende jaren en waar wij ons op gaan richten. Dat doen wij inderdaad tegen de achtergrond van een toegenomen onzekerheid en onveiligheid, waar collega Blok ook op inging. Wij hebben gepoogd de dreigingen te schetsen, die complex zijn. Dank voor de complimenten voor de compactheid en voor de kaartbeeldjes die zijn opgenomen. Wij hebben gepoogd de dreigingen te vangen in een kaartbeeld, maar ze zijn complex. Ik denk dat iedereen hier zich dat realiseert. De veiligheid van Nederland raakt steeds meer verknoopt met die van de rest van de wereld, zoals een aantal leden ook heeft opgemerkt. Ik zal overgaan tot de beantwoording van de vragen. Ik ben blij dat de heer Van Kappen weer terug is, want ik antwoord ook in de volgorde van grootte van de fracties en begin bij de heer Van Kappen. Wat de Defensienota betreft ... Ik laat uw punt over de mariniers maar even liggen; dat heeft u ook laten rusten zoals u zei. U weet dat ik daar vorige week in een andere constellatie in deze Eerste Kamer met een aantal mensen over heb gesproken. Wij hebben in de Defensienota de prioriteiten aangegeven. Wij hebben er heel bewust voor gekozen om allereerst te beginnen met mensen, met het investeren in mensen. U begon daar ook mee toen u over de personele component sprak. Die mensen zijn voor ons het goud van de organisatie. Niet voor niets heb ik dat zelf ook zo in het voorwoord opgeschreven. Uiteindelijk zijn zij het die onze veiligheid hier en overal in de wereld beschermen. Naar mijn vaste overtuiging is de afgelopen jaren door de bezuinigingen en de missiedruk heel veel gevraagd van de mensen, misschien soms wel te veel. Mijn belangrijkste prioriteit is het vertrouwen van de mensen terugwinnen en zorgen dat mensen weer graag bij Defensie willen komen werken. Daarvoor is het inderdaad nodig dat we een aantrekkelijke werkgever zijn. Ik voeg daar wel aan toe – ik kom zo op het werkgeverschap terug – dat het ook nodig is dat we goed verankerd zijn in de samenleving, dat we zichtbaar zijn in de samenleving en dat we aanspreekbaar zijn, zodat mensen weten wat we doen. Dat heb ik overal gehoord waar ik heb gesproken ter voorbereiding op de Defensienota. Ik heb opgeschreven dat van laag tot hoog in onze organisatie onze mannen en vrouwen dat een belangrijk punt vinden. Wij hebben op dit moment al 6.000 vacatures, nog zonder de extra investeringen. Dat heeft u allemaal kunnen zien. De heer Van Kappen vraagt: is het wel voldoende wat u doet? Je weet natuurlijk nooit of het voldoende is, maar het is niet voor niets onze eerste prioriteit. Ik denk dat u dat nadrukkelijk ondersteunt door het zo aan te geven. Behoud en werving zijn allebei een grote uitdaging voor Defensie. Daarom hebben we het plan van aanpak Behoud en Werving opgesteld, dat heel veel maatregelen bevat die moeten bijdragen aan het behoud en de werving van personeel. Behoud is van ontzettend groot belang, want als we alleen werven terwijl onze mensen weglopen, zijn we een vergiet aan het vullen. Ik vond het positief dat de bonden de Defensienota in die zin goed hebben ontvangen en vinden dat we op dit soort maatregelen kunnen voortbouwen. Bij werving denken we aan een veelheid van maatregelen. Wij zijn van plan om dat te blijven monitoren en te kijken of het goed genoeg is. Ik kan u op dit moment al zeggen dat het beter gaat met de werving. Als het niet goed gaat, gaan we ook bijstellen. We zoeken het in een veelheid van maatregelen die relatief concreet zijn benoemd in de nota. Dat hebben we met opzet gedaan. De heer Lintmeijer zei daar ook

iets over. De nota is met opzet op een minder hoog abstractieniveau geschreven, zodat alle 60.000 personeelsleden van Defensie de nota kunnen lezen en begrijpen. Ik heb daar heel expliciet voor gekozen, omdat ik dat belangrijk vond voor het herwinnen van vertrouwen. Ik denk dat het te ver voert in het licht van dit overleg om op alle maatregelen in te gaan. Het is een onderwerp waar de Staatssecretaris heel actief mee bezig is en gaat. Wij zullen steeds blijven monitoren en bijstellen als dat nodig is en de maatregelen zijn relatief concreet opgesomd.

De tweede vraag van de heer Van Kappen ging over de chemisch-biologische en nucleaire wapens, waarbij hij de laatste even heeft laten liggen. Houd ik de ontwikkelingen bij, vroeg de heer Van Kappen. Ja, dat doen wij zeker. Misschien is het u ontgaan, maar op de Munich Security Conference heb ikzelf gesproken over biologische wapens, gevraagd door een organisatie daar ter plekke, omdat ik het met u een heel belangrijk en misschien wel onderbelicht onderwerp vind. Dat is wat u aanhaalt. Wij houden die ontwikkelingen goed bij. Misschien spreken we er te weinig over, maar we houden het goed bij. Dat doen we inderdaad met internationale partners, maar ook met andere ministeries. De heer Van Kappen vroeg of we dat ook met VWS doen. Ja, dat doen wij op verschillende manieren. We kijken naar vaccins en infectieziektenbestrijding, zowel qua beleid als operationeel. Wij zijn aangesloten bij alle relevante internationale structuren. Wij delen onze expertise met andere landen, juist ten behoeve van capaciteitsopbouw. Voorbeelden daarvan zijn RIVM-projecten in Uganda, Kenia, Tanzania en Centraal-Azië. Daarnaast spant Nederland zich ook diplomatiek in voor de effectiviteit van de conventie inzake biologische wapens en voor de wereldwijde implementatie van Veiligheidsraadsresolutie 1540 tegen het bemachtigen of gebruiken van nucleaire, chemische en biologische wapens door niet-statelijke actoren. En wij zijn lid van het Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction. Dus we doen er eigenlijk veel aan. Binnen de Australia Group overlegt Nederland jaarlijks met ruim 40 partners. Synthetisch-biologische wapens krijgen daarbij aandacht. De collega's van BZ werken ook aan awareness onder de wetenschappers in Nederland en in het buitenland. In die zin proberen we het goed te volgen, vinden we het een dreiging die inderdaad iets te laag op de prioriteitenlijst staat. Maar we hebben het in beeld. We doen er van alles aan, en we investeren echt in kennis over biologische wapens. Dat doen we ook weer met de investeringen in TNO.

Verschillende sprekers spraken allemaal, zij het in iets verschillende bewoordingen, over de 2% en de NAVO-norm. De heer Knapen vroeg of dat een doel of een richting is. Nou, wat ons betreft is dat nog steeds een doel. Dat hebben we opgeschreven in de beide nota's, waar dezelfde tekst staat. In de Defensienota is dat op pagina 11. Wij realiseren ons als geen ander dat we met deze investeringen van meer dan 5 miljard in deze periode een goed begin maken. Het zijn stappen in de goede richting. In 2017 hadden we een bbp-percentag van 1,11 gerealiseerd, welk percentage de komende jaren omhooggaat door de investeringen van dit kabinet. Gemiddeld zullen we de komende jaren op rond de 1,3% uitkomen. U weet dat de economie groeit. Als er geen vervolgstappen komen, daalt het percentage daardoor. Zoals al gezegd, zet het kabinet goede stappen. We zijn van plan in 2020 een vervolgstap te zetten, gewogen tegen de dan geldende prioriteiten. We realiseren ons overigens ook dat dat belangrijk is en dat het moet. Ik heb hierover in Washington uitgebreid met mijn collega Mattis gesproken. Wij realiseren ons ook wel dat het groeitempo op dit moment niet hoog genoeg is. De NATO-partners Stoltenberg en Mattis zijn zich er echter van bewust dat we een grote stap zetten. Maar dat het nog niet genoeg is, realiseren wij ons ook. U maakte een vergelijking met verschillende delen van Duitsland.

Ik kijk er eigenlijk als volgt naar. In Wales hebben we 2% als harde doelstelling afgesproken, net als het tijdspad daarnaartoe. Dat halen we op

dit moment dus niet. Dat hebben we ook uitgelegd. We zetten wel een grote beginstap. In die verklaring staat ook iets over het leveren van capabilities en investeringsquota. Daar zijn we goed in. Dat gaan we ook halen. We investeren meer dan de 20%. Het investeringsquotum is goed. Wat betreft commitment en het meedoen aan missies is Nederland ook altijd een betrouwbare partner geweest. Ik beoordeel het totaal kader. Die drie stappen zijn voor mij van belang in de beoordeling.

Het is ook van belang dat we, zoals de heer Kuiper zei, in lange lijnen durven denken. Dat wordt ook benoemd in de Defensienota: op pagina 11 staat iets over de vervolgstap. Ik realiseer me zeker dat er moties zijn aangenomen in deze Kamer, maar op dit moment zijn dit de stappen die we met het budget kunnen zetten. We zitten daarmee aan de onderkant van het NATO-lijstje en het Europese lijstje. We hebben al in lange lijnen gedacht door voor het eerst de investeringen voor vijftien jaar aan te geven in de Defensienota. Maar wat betreft dit pad moeten we inderdaad nadrukkelijk nog naar vervolgstappen kijken. Ik beschouw wat u daarover hebt gezegd als een steun in de rug om verdere stappen te kunnen zetten op het moment dat is aangegeven in de Defensienota.

De heer Knapen vroeg naar het Europees Defensiefonds. Ik vind de Europese samenwerking ook van groot belang. Ik denk dat het goed is om dat hier te benoemen, omdat daar weleens misverstand over is. Collega Blok gaf ook al nadrukkelijk aan dat we op het niveau van de NATO, van Europa en ook bilateraal naar samenwerkingspartners kijken. Ik hecht aan de intensievere Europese samenwerking. Nederland doet niet voor niks mee in de kopgroep van de Permanent Gestructureerde Samenwerking. Ik vind dat trouwens een verschrikkelijke term, voorzitter. Ik zeg er maar even bij «op Defensieterrein», want wat betekent Permanent Structured Cooperation (PESCO) anders eigenlijk? Die samenwerking moet bijdragen aan een sterkere Defensieorganisatie in Europees en in NATO-verband. Onnodige bureaucratie en langdurige processen zouden moeten weggaan. Nederland is lead nation op het traject rond military mobility. Wij stoppen daar ook echt veel energie in. Ik vind dit een heel mooi voorbeeld van NATO-EU-samenwerking, want daarin lopen NATO en EU samen op. Daarin speelt ook het EDF een belangrijke rol. Ik denk dat het goed is als wij ons realiseren dat wij er zo hard aan trekken. Het is naast cyber – iemand anders sprak daarover – een van de twee projecten die in het kader van de PESCO-projecten goed loopt; ik gebruik die afschuwelijke afkorting toch maar. Dit zijn twee projecten waar Nederland actief aan trekt. De andere zijn nog niet zo goed van de grond gekomen.

Het EDF bestaat uit twee onderdelen, namelijk de research window en het capability window. Wij spelen als Nederland heel actief in op beide onderdelen, vind ik zelf. Wij proberen daarin goede en praktische mogelijkheden te zoeken om de Europese Defensiesamenwerking te versterken. Ik heb daar zelf ook gesprekken over gevoerd. We proberen ook kansen te creëren voor het Nederlandse bedrijfsleven en de Nederlandse kennisinstellingen. Dat is een belangrijk onderdeel gezien de twee windows die er zijn. Dit is het antwoord dat ik daar nu op kan geven. Ik deel met u dat we daar ook actief naar moeten kijken.

Mevrouw Faber vroeg hoe snel Defensie kan worden bijgeschakeld als er iets grootschaligs in Nederland gebeurt. Ik denk dat het goed is om te zeggen dat wij in deze Defensienota heel nadrukkelijk redeneren vanuit de grondwettelijke taak van Defensie. Dat betekent dat Defensie er in eerste instantie is om te beschermen wat ons dierbaar is en dat zijn in de eerste plaats ons Koninkrijk en het NATO-bondgenootschap. Zo is onze redenering opgebouwd. Dat is misschien anders dan u in het verleden heeft gezien, maar dit is de redenering die wij in de Defensienota uitdragen.

Dan had u het over de DSI. DSI, de Dienst Speciale Interventies, is al een combinatie van politie en Defensie. Op dit moment is de DSI zelfs voor twee derde met vooral mariniers gevuld – daar zal de heer Van Kappen blij

mee zijn – en voor een derde met politiemannen. Dat is dus al een dergelijk type samenwerking. Medewerkers van de DSI zijn direct inzetbaar, het is dus een samenwerkingsverband, in flexibele teams vanuit meerdere locaties in Nederland. Ik ben er al een paar keer wezen kijken en het werkt echt goed. Ze zijn 24/7, dus iedere dag, direct inzetbaar, vanuit huis indien dat nodig is. Daarom zijn ze verspreid over het land. Het maakt daarbij niet uit of die medewerkers politiemannen of -vrouwen of militairen zijn. Ze kunnen allemaal worden opgeroepen. De DSI is door die constructie snel in staat om adequate respons te geven op welk type aanslagen dan ook, dus ook terroristische aanslagen, mochten die zich onverhoopt voordoen.

De personele vulling is wel een punt bij de DSI; de heer Van Kappen haalde dit ook aan. Het blijft voortdurend noodzakelijk om te investeren in personeel om dit gevuld te krijgen, want zij moeten van onderop opgeleid opkomen.

In de Defensienota wordt vrij goed aangegeven hoeveel mensen voor militaire bijstand en steunverlening in Nederland inzetbaar zijn. Wij hebben dat in een kaartje weergegeven. Er kunnen alle dagen, vandaag de dag dus ook, ten minste 4.600 militairen binnen korte tijd in Nederland worden ingezet om te opereren. Dat is best een groot aantal en dit hangt samen met de grondwettelijke taak die wij als eerste zien.

Dan is er nog de vraag van mevrouw Stienen. Collega Blok heeft al iets gezegd over de vrouwen in resolutie 1325. U vroeg specifiek waarom dit niet is benoemd in de Defensienota. In december 2016 is er een Defensie Actieplan 1325 aangeboden dat de uitvoering van resolutie 1325 behelst. Dit loopt nog tot en met 2019. Dat is de reden waarom het nu niet specifiek is benoemd in de Defensienota, maar dat wil niet zeggen dat het geen prioritair onderwerp is. Het leek me goed om dat toch nog gezegd te hebben.

Collega Blok is al ingegaan op de vraag hoe wij naar samenwerking kijken, NATO, EU en bilateraal. Dit was een vraag van de heren Postema en Lintmeijer. Nederland wil intensief samenwerken met mensen waarmee wij effectief resultaat kunnen behalen. Dat is in eerste instantie, zoals het ook is opgeschreven, multilateraal in NAVO en EU, waar ik het net over had. Wij doen dat ook bilateraal, heel nadrukkelijk. Wij werken inderdaad met de Belgen samen op het terrein van de marine. Wij werken natuurlijk nadrukkelijk samen met de Duitsers. Wij hebben een aantal strategische partners waarmee wij samenwerken. Bij Duitsland is het vooral de landmachtkant. Ik ga daar toevallig deze week kijken. Wij hebben in Münster het eerste Duits-Nederlandse legerkorps gevestigd. Wij werken samen op het terrein van tanks.

Wij kijken dus naar logische samenwerkingspartners, ook als het gaat om de aanschaf van materiaal. Zo hebben wij het opgebouwd. Multi Role Tanker Transport – dus de vliegtuigen die kunnen bijtanken in de lucht – is hiervan een voorbeeld. Nederland is lead nation om dit voor elkaar te krijgen. Wij bekijken of wij het met een aantal landen voor elkaar kunnen krijgen dat wij een aantal vliegtuigen hebben waarvan iedereen uren inkoop. Dan is het dus goedkoper om het met elkaar te doen. Dus zo kijken wij er heel rationaal naar en ook wel effectief: wat is belangrijk voor ons om voor elkaar te krijgen.

Ten slotte de vraag van de heer Lintmeijer over het Caribisch gebied. Een aantal van u weten dat dit mij na aan het hart ligt, omdat ik in een vorig leven als bewindspersoon over de hele staatkundige veranderingen heb gediscussieerd, kijkend naar de wetgeving, en een aantal van u zit er nog. We hebben in de Defensienota nadrukkelijk de dreiging in het Caribisch gebied opgenomen en ook wat we daar op dit moment aan materieel hebben.

Wij achten de situatie in Venezuela zorgelijk, zowel politiek als humanitair. Collega Blok heeft daar ook al iets over gezegd. Ook ik ben koninkrijksminister, net als collega Blok. Het kabinet heeft al eerder gemeld dat wij in

Nederland rekening houden met diverse scenario's voor de gevolgen van de crisis in Venezuela voor het Koninkrijk. We zien de afgelopen jaren een toename aan mensen die de eilanden illegaal proberen te bereiken. Wij moeten ons wel realiseren dat het overgrote deel van de mensen die Venezuela verlaten, dat doet over land naar de buurlanden, niet over zee en bij ons moet dat over zee. Er is op dit moment geen sprake van een concrete dreiging richting de eilanden. We houden dat wel nauwgezet in de gaten. Door de ondertekening van het akkoord op 7 april hebben Venezuela en Nederland zich juist gecommitteerd aan een gezamenlijke bestrijding van de grensmokkel. Ik denk dat dit ook goed is om ons te realiseren.

Het blijven aangaan van een dialoog is in alle gevallen in het belang van de veiligheid van het Koninkrijk, daar heeft collega Blok ook al wat over gezegd. In die dialoog blijven wij voortdurend onze zorgen uiten over de humanitaire en politieke situatie in Venezuela. Als het gaat om de samenwerking, hebben we daar materieel, zoals u kunt zien in onze Defensienota. We zullen altijd samenwerking zoeken, op de manier die ik net noemde; met partners die op dat moment het meest voor de hand liggen. In die regio zullen we met de Amerikanen samenwerken. We werken ook bij de kustwacht met de Amerikanen samen. Dat hebben we bij de ramp rondom de orkaan Irma ook gedaan.

Voorzitter, volgens mij waren dat de antwoorden die ik moest geven.

De **voorzitter**: Dank u wel. Gezien de tijd is mijn voorstel om niet nog een tweede ronde te houden. Ik denk dat we dan uit de tijd gaan lopen. Ik wou een uitzondering maken voor de heer Ten Hoeve, die in eerste termijn waarschijnlijk naar een commissievergadering moest. Als u nog een vraag hebt, dan geef ik u graag de gelegenheid.

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Daar ben ik heel dankbaar voor, voorzitter. Ik moest inderdaad naar commissievergaderingen.

Ik heb één vraag, en die ligt iets buiten het normale patroon van de Defensienota, denk ik. Nederland doet veel aan internationale missies. Wij proberen daar ook heel veel internationale goodwill door te verwerven. Dat lukt ook, denk ik. De artikel 100-brieven die daarover gaan, wekken over het algemeen heel weinig kritiek, ook in deze Kamer. Toch zit daar een aspect aan waarvan ik mij weleens afvraag of dat wel altijd goed gaat. In al die landen waar wij bezig zijn en in de regel tegen terrorisme proberen op te treden, daar spelen verschillende groepen met verschillende belangen. In Irak is dat duidelijk. Het belang van de Koerden is uitdrukkelijk anders dan dat van de centrale regering in Bagdad. In Mali speelt dat ook heel duidelijk. Het belang van de Toearegs is daar heel uitdrukkelijk tegengesteld aan dat van de centrale regering in Bamako. Zijn wij in staat, met ons meedoen aan de missies, om het evenwicht te bewaren in die interne situatie, waar wij in feite niks mee te maken hebben? Of komen wij door het meedoen aan die missies altijd automatisch aan de kant van de centrale regeringen terecht? Het lijkt mij dat dit een heel groot risico is, omdat daarvandaan in de regel de instructies naar de Verenigde Naties en alle andere instanties die wat te zeggen hebben over deze acties, naartoe gaan. Kunnen wij daar neutraal optreden of geven wij toch een extra gewicht in de balans?

De **voorzitter**: Wie van beide bewindspersonen voelt zich geroepen om hier een antwoord op te geven?

Minister **Bijleveld**: We kunnen altijd pas optreden met instemming van het gastland. Dat is wat de heer Ten Hoeve zich moet realiseren en dat is niet wat hij zei in zijn redenering. Het gaat hier namelijk altijd om de mandaatskwestie. Dus dat is een belangrijk punt om naar te kijken. De heer Ten Hoeve haalde verschillende voorbeelden aan. Irak is een

coalitieverband. Daar treden we anti-ISIS op met een coalitie. Mali is een VN-missie. Ze hebben allebei een heel verschillend mandaat. Collega Blok heeft in zijn eerste termijn al iets gezegd over de ingewikkelde situatie in Irak. We vliegen daar op dit moment met F-16's in het kader van combat support en voor een deel is dat boven Syrië. Collega Blok heeft zo-even al aangegeven hoe ingewikkeld de situatie in Syrië is gelet op Afrin. Wat betreft Irak trainen en adviseren we, waarbij het gaat om de Koerden en andere partners. Dus dat is wat we op dit moment doen. Dat staat ook in ons mandaat omschreven. Dat het niet altijd eenvoudig is, is ook helder, maar we kijken wel nadrukkelijk naar die twee kanten. Je moet je wel realiseren dat we niet zomaar in een land kunnen optreden. Daar heb je altijd het gastland voor nodig.

De **voorzitter**: Meneer Blok, wilt u nog iets aanvullen op dit antwoord?

Minister **Blok**: Nee, dit lijkt mij heel compleet.

De **voorzitter**: Dit lijkt de heer Blok heel compleet; dat is duidelijk. Het laatste woord is aan de heer Overbeek.

De heer **Overbeek** (SP): De Minister van Defensie heeft mij enigszins in verwarring gebracht door tot twee keer toe de uitspraak te doen dat optreden altijd alleen kan in overeenstemming met de regering van het gastland. Is dat dan ook van toepassing op het optreden in Syrië? Ik was erg verrast door deze mededeling.

De **voorzitter**: Dan beschouw ik dat als de laatste vraag.

Minister **Bijleveld**: Dat is weer een andere situatie maar ik heb gereageerd op de door de vragensteller aangehaalde twee missies. Daar was het antwoord op gericht. Dan ging het over Irak en Mali. Ik heb gewoon uitgelegd hoe het in het kader van het mandaat daar zit. Het lijkt mij goed om dit voor alle helderheid nog een keer toegevoegd te hebben in de richting van de heer Overbeek.

De **voorzitter**: Dan is het toch een lid van deze commissie gelukt om een interruptie te plaatsen.

Hiermee zijn we aan het eind van dit overleg gekomen. Ik dank beide bewindspersonen hartelijk voor hun buitengewoon uitgebreide beantwoording van de vele vragen die zijn gesteld. We hebben in de commissie afgesproken dat we op basis van dit MO in een volgende vergadering bepalen of er behoefte is om een beleidsdebat te houden over dit onderwerp. Daar komen we op terug. Dus wellicht dat u over niet al te lange tijd – ik hoorde mevrouw Bijleveld zeggen dat het toch wel heel nuttig is zo'n MO – hier nog een keer in deze zaal mag bivakkeren in hetzelfde gezelschap om het over dit onderwerp op een andere manier opnieuw te hebben.

Dank allemaal.

Sluiting 16.30 uur.